

додається і зовнішнє. Аби мати успіх в цій справі необхідно було залучати спеціальні органи, які б якісно та віддано виконували свою роботу. Ними стають різноманітні спецслужби. І як показує історія та час вони виправдали та виправдовують себе й свою діяльність. Сьогодні важко уявити державу чи країну без спецслужб, без їх співпраці з владою. Проте варто пам'ятати, що не потрібно заграватися.

1. ЦДАВО України, ф. 6, оп. 1, спр. 2075.
2. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 200.
3. *Мозохин О. Б.* ВЧК – ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921 – 1928) / О. Б. Мозохин, А. Ю. Епихин. М.: Кучково поле; Гиперборея, 2007. 528 с.
4. *Павлов А. Н.* Борьба милиции с преступностью в годы непа / А. Н. Павлов // Вопросы истории. 2004. № 10. С. 135 – 144.
5. *Подкур Р. Ю.* Спецслужбы УНР 20-30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки / Роман Юрійович Подкур. Київ, 2017. 320 с.

References

1. TsDAVO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 2075.
2. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 200.
3. *Mozokhin O. B.* VChK – OGPU v borbe s korruptsiei v gody novoy ekonomicheskoy politiki (1921 – 1928) / O. B. Mozokhin, A. Yu. Epikhin. M.: Kuchkovo pole; Giperboreya, 2007. 528 s.
4. *Pavlov A. N.* Borba militsii s prestupnostiu v gody nepa / A. N. Pavlov // Voprosy istorii. 2004. № 10. S. 135 – 144.
5. *Podkur R. Yu.* Spetssluzhby UNR 20-30 rokiv mynuloho storichchia v arkhivnykh dokumentakh rozvidky / Roman Yuriiovych Podkur. Kyiv, 2017. 320 s.

Ролдугина Я. О.

Роль спецслужб в насаждении большевизского режима в Украине (20 – 30-е гг. XX в.).

Исследуется деятельность спецслужб в контексте усиления советской власти в 20-30-х годах XX века. Их средства и методы борьбы с преступниками. Рассматривается структура спецслужб в Украине времен УНР. Также освещается деятельность советских спецслужб в годы НЭПа на территории Украины.

Ключевые слова: спецслужбы, НЭП, разведка, резидент, преступление, фальшивомонетничество.

Rolduhina Ya. O.

The role of special services in planting the Bolshevik regime in Ukraine (20 – 30's. XX century).

The activity of special services in the context of the strengthening of Soviet power in the 20-30th years of the twentieth century is researched. Their means and methods of combating criminals. The structure of special services in Ukraine of the UNR is considered. It also covers the activities of the Soviet special services during the years of the NEP in the territory of Ukraine.

Key words: special services, NEP, intelligence, resident, crime, counterfeiting.

УДК 94(477)«1920/1930»

О.Ю. БЕСАРАБ

ПОЛЯКИ УКРАЇНИ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ БІЛЬШОВИКІВ (20 – 30-І РР. ХХ СТ.)

У контексті встановлення стану залучення поляків радянської України до більшовицького соціалістичного експерименту у 20 – 30-х рр. ХХ ст. досліджено питання чисельності польського населення у республіці та домінуючі у його середовищі суспільні погляди. Детально розглянуто процес утворення Мархлевського польського національного району та виникнення польських сільських рад. З'ясовуються причини згортання національної політики більшовиків, розглядається ліквідація радянською владою польських адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: поляки, Україна, соціалістичний експеримент, національна політика, демографія.

Поляки (самоназва – поляци) – не тільки сусіди України, але й давні жителі її земель України. Перші їх поселенці, зокрема купці, а також челядь польських княгинь,

які виходили заміж за київських князів, появилися тут ще в княжу добу української історії. Масового характеру наплив польського населення на українські землі почав набувати після Люблінської унії 1569 р., коли більшість етнічних земель українців опинилися в складі Речі Посполитої. Поділ України за Андрусівським перемир'ям та Вічним миром послужив правовою основою для появи досить чисельних польських анклавів на її Правобережжі. Колоніальній владі вдалося перетворити поляків у провідну верству анексованої території, полонізувати та окатоличити частину українського населення. Навіть після поділів та ліквідації Речі Посполитої поляки зберігали панівне становище, демонстрували свою зверхність стосовно до українців [5, с. 174].

Польське населення було розпорошене по всій території України, 85% його мешкало на Правобережжі. За даними неповного перепису 1920/1922 рр. поляків налічувалося 309,8 тисяч осіб, з них 53% жили у Волинській губернії. Ці дані приблизні, оскільки частина поляків боялася заявити про свою національну приналежність, до того ж, частина переписувачів поляків записувала українцями. За переписом, також частковим, 1924 р., в Україні проживало 239,429 тисяч осіб польської національності, з них 31 672 – у Подільській, 16 133 – Одеській, 42 203 – Київській, 6 190 – Харківській, 100 407 – Волинській, 1 331 – Чернігівській, 30 370 – Донецькій, 21 307 – Полтавській, 8 818 – у Катеринославській губернії. За даними перепису 1926 р. в Україні проживали 460,4 тисячі громадян польської національності, що становило 1,6% населення республіки. В Україні налічувалося 60% поляків, що проживали в СРСР. Більша їх частина мешкала на селі. Проте під час проведення цього перепису було допущено багато помилок. Деяких поляків записували українцями. Після повторного перепису в деяких місцевостях на початку 1927 р. кількість польського населення в Україні дійшла 476,4 тисяч осіб. Отже, з 29 млн. населення республіки близько півмільйона були поляками [4, с. 73-74]. З них своєю рідною мовою назвали польську лише 210,5 тис. осіб, тобто менше половини (44,2%). Додамо, що це був єдиний на той час в Україні факт, коли більше половини національності не володіло своєю рідною мовою (за винятком хіба що білорусів, але їх було тут зовсім мало). Це був сумний наслідок асиміляції поляків царизмом. Його визнали й організатори перепису 1926 р., зазначаючи, що нерідна полякам мова була єдиною, яку вони засвоїли в своєму житті, отже фактично почутою і взятою ними від своїх батьків [7, с. 33].

Із переходом від «воєнного комунізму» до нової економічної політики постала необхідність підкоригувати відповідно до нових умов і завдань національну політику більшовиків, у тому числі щодо національних меншин. Поряд із курсом на інтернаціоналізацію суспільства, радянізацію національних груп XII з'їзд РКП(б) (1923 р.) висловився за політику коренізації, покликану активізувати участь корінних народів і національних меншин у політичних, соціально-економічних і культурних перетвореннях, остаточно схилити їх на бік радянської влади.

Організаційним чинником здійснення політики коренізації стала створена на базі відділу нацменшин НКВС, Центральна комісія у справах національних меншостей (ЦКНМ) при ВУЦВК (1924 р.) з відповідними структурами на місцях.

У 1920-ті рр. органи державної влади та партійні комітети приділяли значну увагу роботі серед польського населення із метою залучення його до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріплення в його свідомості довіри до радянської влади. У 1925 р. працівники Центральної Комісії у справах національних меншин з метою вивчення умов польського населення виїжджали в місця їх компактного проживання. Слід зазначити, що певні результати обстежень викликали у влади стурбованість. Особливо це стосувалося політичної орієнтації польського населення, що проживало у прикордонних районах України. Про цей аспект зазначено у звіті Центральної Комісії у справах національних меншин (листопад 1924 – квітень 1925 рр.):

«1) Зовсім не похитнулася за роки революції роль католицького духовенства, що використовувало свій вплив проти Радянської влади; масове охоплення населення за віковими та статевими групами, релігійними організаціями; 2) заляканість та недовіра до Радянської влади як наслідок національного та релігійного гніту в період царизму, що посилюється умовами війни з білополяками, а також досить часто неправильним підходом до населення з боку місцевої влади; 3) національна солідарність бідноти із заможним прошарком (який орієнтується на білу Польщу), що виражається у відмові від розкуркулення, у невходженні в КНС та ін.; 4) відсутність партійних і комсомольських осередків, а також Радянського активу в польських селах».

Обстеження свідчили про несприйняття поляками радянської влади, оскільки остання намагалася впливати на етнічні групи, залучаючи їх до соціалістичного будівництва. До того ж більшовики з войовничим атеїзмом виступали проти національних, духовних традицій волинських поляків [2, с. 74-75].

За участі ЦКНМ у 1924-1929 рр. розгорнулося виокремлення національних адміністративно-територіальних одиниць, у т.ч. польських сільських і селищних рад, було створено польський Мархлевський район [6, с. 170].

Національні адміністративно-територіальні одиниці створювалися на основі постанови РНК УСРР від 29 серпня 1924 року «Про виділення національних районів і сільрад», якою визначалася норма для національного району – 10 тисяч осіб. Того ж року було прийнято рішення про створення польського національного району. Спочатку це викликало у польського населення певний ентузіазм. Для реалізації ідеї створення польського національного району з Росії у Волинську губернію, а також Білорусію (на її території також було створено польський національний район імені Дзержинського) на землі колишніх польських маєтків було переселено більш як 30 тисяч польських родин. До складу польського національного району були включені польські сільські ради: з Новоград-Волинського району – Чернецько-Слобідську з трьома населеними пунктами, де проживали 2.370 осіб, з яких 2.051 осіб (86%) були польської національності, 264 – українців і 55 – німців; Владенську сільраду з 4 селами і 1 008 осіб населення, з яких 47% були поляками); з Баранівського району – 7 сільрад; Кам'яно-Бродську з населеними пунктами, де поляки становили 34%; Тартамівську сільраду з 5 селами (61% польського населення), Любарсько-Гутську сільську раду з 3 населеними пунктами, де мешкали 93% поляків, Турівську сільську раду, яка охоплювала 5 населених пунктів з 94% польського населення; Мар'янівську сільраду з 4 населеними пунктами, де поляків було 81%; Явненську сільраду у складі 4 населених пунктів, 63% населення яких було польське, Гуто-Жаборицьку сільраду з 3 населеними пунктами (74% польського населення). Польський національний район постійно зростає, його територія збільшувалася, з 1925 по 1932 роки до нього приєдналися нові населені пункти. У 1926 р. площа району становила 620 квадратних верст, там проживали 42 061 мешканців, з яких 30 907 були польської національності. У 1930 р. площа району дорівнювала 660 квадратним кілометрам, а населення налічувалося 43 тис. осіб. В 1931 р. населення зросло на 6.424 осіб У 1932 р. Мархлевський район увійшов до складу новоутвореної Київської області. У 1933 р. площа району збільшилася до 856,4 квадратних кілометрів, а населення – до 54.319 осіб. Більша його частина мешкала на селі, розселення переважно було хутірським [3, с. 203-205].

Певна кількість польських сільських рад було створено на Півдні України. За даними Всеукраїнського перепису населення 1926 р. у регіоні проживало 23.365 осіб польської національності. Незважаючи на те, що більшість поляків були міськими жителями, що проживали у Миколаєві, Одесі та Херсоні, компактними групами представники етноспільноти мешкали у таких сільських населених пунктах: у Чаплинському районі – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі – Киселівка; Херсонському районі – Цареводар: Великолепе-

тиському районі – Костянтинівка та Миколаївка, у Нижньосірогозькому – Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка. На території Миколаївського округу поляки проживали у таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району [9, с. 46].

Як свідчать документи архівів, зокрема інструктивний лист ЦКНМ «Про виділення однорідних у національному відношенні адміністративно-територіальних одиниць в місцевостях проживання польського населення» (1924 р.), у ряді випадків польські ради створювалися згори і штучно навіть у селах із невеликою перевагою поляків, без урахування думки інших односільчан. Про динаміку виокремлення польських сільрад можна судити з таких даних: 1925 р. – 64 одиниці, 1927 р. – 139, 1929 р. – 150, 1931 р. – 164. При цьому слід мати на увазі, що навіть у 1931 р. вони охоплювали не більше третини польського населення УРСР, яке у своєму загалі не бачило доцільності їхнього створення. Тим більше, воно розчаровувалося недемократизмом і заорганізованістю зверху виборів, масовим позбавленням виборчих прав, що створювало атмосферу політичної та соціальної напруги [6, с. 170-171].

У радянському баченні адміністративно-територіальна одиниця являла собою штучно-створений просторово-політичний інститут, підпорядкований модернізаційним завданням. Саме ця штучність, яка допускала нескінченні зміни територіальних конфігурацій, і зумовлювала крайню нестійкість територіальних утворень і нестабільність специфічних місцевих інтересів. Запровадження у 1920-х рр. районного рівня адміністративно-територіального устрою не ґрунтувалося на якихось реальних потребах, а мало на меті створення вузлових пунктів реалізації директив партії і радянської влади. Необхідність запровадження національних адміністративно-територіальних одиниць мотивувалася тим, що протягом першої половини 1920-х рр. регіони компактного проживання етноспільнот перетворилися на осередки погано маскованої конфліктності, свого роду «гарячі точки», що погано піддавалися заходам державного управління [1, с. 334-335].

Контроль за проведенням адміністративно-територіальних реформ в «українській колонії» покладался передусім на комуністів, які мали польське коріння. За даними всеросійського перепису членів РКП(б) 1922 р., кількість комуністів в Україні збільшилася в 5 разів і становила 54386 членів і 13418 кандидатів у члени партії. Серед них 1241 поляк (2,6%), 541 з яких розмовляв польською мовою. Кількість поляків-комуністів була далеко не пропорційною до загалу польського населення України, особливо в південно-східних регіонах. Так, в Одеській губернії у квітні 1920 р. з 1277 комуністів було 34 поляки (2,6%), тоді коли польське населення цієї губернії становило менше одного відсотка. У районах більш компактного розселення поляків партійний прошарок був нижчим, ніж у середньому по регіону. Наприклад, у Волинській окрузі в 1927 р. поляки-комуністи становили 5% від складу окружної організації, члени ЛКСМУ – 0,6%, у 1929 р. відповідно – 7,6% і 4,5%, а частка поляків у населенні округи становила 13,5% [6, с. 176].

Незважаючи на агітаційний тиск під час колективізації, позбавлення майна, фізичні розправи, громади, в яких до 1917 р. більшість членів були власниками земель, виробництв тощо, здійснювали чималий опір «радянській». Велика кількість повстань, особливо на прикордонних територіях України, і випадків фізичної розправи над партійними активістами змусила радянських функціонерів переглянути політику щодо районів, де проживали національні меншини. Радянський уряд перейшов до тактики розформування і переселення народів. Знищувалися прямі учасники, виконавці, свідки подій, руйнувалися цілі хутора і села. Політика штучного господарювання призвела Мархлевський район до економічної кризи. У 1935 р. національний район поляків взагалі було ліквідовано, а велику частину поляків було депортовано в

Казахстан та в Сибір. У 1939 р. Мархлевськ було перейменовано в селище Щорськ [8, с. 437]. Подібна доля спіткала менші польські адміністративно-територіальні одиниці.

Отже, поляки радянської України, які у міжвоєнний період були однією з найбільших національних меншин республіки, мали довгу історію співіснування з корінним населенням країни. З метою вирішення національного питання у середовищі поляків, які, необхідно зазначити, вороже ставилися до нової влади, більшовики вдалися до створення польських адміністративно-територіальних одиниць. Проте, у середині 1930-х рр. невдоволення польського населення більшовицькою політикою соціальної інженерії спричинило до згорання політики коренізації у середовищі етностільноти.

1. *Верменич Я. В.* Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Я. В. Верменич. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 482 с.
2. *Гуцало Л.* Польська національна меншина Волині в 20-30-ті роки ХХ століття: суспільно-політичні та економічні аспекти проблеми / Л. Гуцало // Волинські історичні записки. Том 3. 2009. С. 74-79.
3. *Зарецька Т.* Політика радянської влади щодо створення польських національних районів в УСРР / Таїсія Зарецька // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16(2) С. 203-219.
4. *Зарецька Т.* Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя / Т. Зарецька // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2006. Вип. 15. С. 73-84.
5. *Калакура О.* Поляки на землях України: ментально-етнографічний портрет ХХ століття / О. Калакура // Курасівські читання. Наукові записки. Випуск 30. Книга 1. 2005. С. 173-186.
6. *Калакура О. Я.* Поляки в етнополітичних процесах України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. К.: Знання України, 2007. 508 с.
7. *Лісевич І. Т.* У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.) / І. Т. Лісевич. К., 1993. 88 с.
8. *Станішевський М. І.* Історичні та психологічні особливості формування прихильності польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 20 – 30 роки ХХ століття / М. І. Станішевський // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2013. Том. Х. Вип. 25. С. 426-440.
9. *Третякова О.* Політика радянської влади щодо польського населення південної України / Ольга Третякова // Емінак. 2017. № 2. Том. 3. С. 46-50.

References

1. *Vermenych Ya. V.* Pivdenna Ukraina na tsyvilizatsiinomu pohranychchi / Ya. V. Vermenych. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. 482 s.
2. *Hutsalo L.* Polska natsionalna menshyna Volyni u 20-30-ti roky XX stolittia: suspilno-politychni ta ekonomichni aspekty problemy / L. Hutsalo // Volynski istorychni zapysky. Tom 3. 2009. S. 74-79.
3. *Zaretska T.* Polityka radianskoi vlady shchodo stvorennia polskykh natsionalnykh raioniv v USRR / Taisiia Zaretska // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. 2007. Vyp. 16(2). S. 203-219.
4. *Zaretska T.* Polske naseleння USRR u 1920-ti roky: perekhid do radianskoho sposobu zhyttia / T. Zaretska // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. 2006. Vyp. 15. S. 73-84.
5. *Kalakura O.* Poliaky na zemliakh Ukrainy: mentalno-etnohrafichnyi portret XX stolittia / O. Kalakura // Kurasivski chytannia. Naukovi zapysky. Vypusk 30. Knyha 1. 2005. S. 173-186.
6. *Kalakura O. Ya.* Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh Ukrainy u XX stolitti / O. Ya. Kalakura. K.: Znannia Ukrainy, 2007. 508 s.
7. *Lisevych I. T.* U zatinku dvohlavoho orla (polska natsionalna menshyna na Naddniprianskii Ukraini v druhii polovyni XIX st. – na pochatku XX st.) / I. T. Lisevych. K., 1993. 88 s.
8. *Stanishevskiy M. I.* Istorychni ta psykhologichni osoblyvosti formuvannia prykhylnosti polskoho naseleння, shcho prozhyvalo na Zhytomyrshchyni, do sotsialistychnykh form suspilnykh vidnosyn u 20 – 30 roky XX stolittia / M. I. Stanishevskiy // Aktualni problemy psykhologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka. Psykhologhiia navchannia. Henetychna psykhologhiia. Medychna psykhologhiia. 2013. Tom. X. Vyp. 25. S. 426-440.
9. *Tretiakova O.* Polityka radianskoi vlady shchodo polskoho naseleння pivdennoi Ukrainy / Olha Tretiakova // Eminak. 2017. № 2. Tom. 3. S. 46-50.

Бесараб О. Ю.

Поляки України в соціалістическому експерименті більшовиків (20 – 30-е гг. XX в.).

В контексте установления состояния привлечения поляков советской Украины к большевистскому социалистическому эксперименту в 20 – 30-х гг. XX в. исследован вопрос численности польского населения в республике и доминирующие в его среде общественные взгляды. Подробно рассмотрен процесс образования Мархлевского польского национального района, сосредоточено внимание на возникновении польских сельских советов. Выясняются причины свертывания национальной политики большевиков, рассматривается ликвидация советской властью польских административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: поляки, Украина, социалистический эксперимент, национальная политика, демография.

Besarab O. Yu.

Poles of Ukraine in the socialist experiment of the Bolsheviks (20-30's of the 20th century).

In the context of establishing the state of attraction of Poles of Soviet Ukraine to the Bolshevik socialist experiment in the 20-30's. XX century The issue of the size of the Polish population in the republic and the societal views dominant in its environment have been researched. The process of the formation of the Polish national district of Marhlewski was considered in detail, attention was focused on the emergence of Polish rural councils. The reasons for the closure of the national policy of the Bolsheviks are clarified, the liquidation of Polish administrative-territorial units by the Soviet authorities is considered.

Key words: Poles, Ukraine, socialist experiment, national policy, demography.

УДК 93:316.334.56-053.6«1920/1930»

В.Е. АХРАМОВСЬКИЙ

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ (20 – 30-ТІ РОКИ XX СТ.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Проаналізовано сучасний стан вітчизняної історіографії присвяченої повсякденному життю міської молоді 20-х – 30-х років XX ст., розкрито основні питання у дослідженнях міської молоді та розглянуто праці українських дослідників з даної тематики.

Ключові слова: історіографія, повсякденне життя, молодь, робітники, інтелігенція, девіантність, міська повсякденність.

Нині дослідження з історії повсякдення стають актуальними серед істориків та охоплюють все більше раніше не досліджуваних тем. Історія повсякдення за короткий час перетворилася на провідний напрям історичних досліджень в Україні. Увага перших українських дослідників історії повсякдення була звернена до найважчих часів у історії українського народу, його кризових і переломних моментів, воєн та революцій. Одним з найбільш цікавих для сучасних українських істориків став період саме 1920-х – 30-х років, що не дивно враховуючи наскільки сильно події цього періоду вплинули на зміни у повсякденному житті населення України.

Молодь як одна з найбільш активних соціально-демографічних груп цього періоду не може не привертати уваги сучасних українських дослідників. Саме повсякденне життя молоді у 1920-ті – 1930-ті рр. є однією з найцікавіших і найважливіших тем. Молодь на етапі становлення радянської держави була пріоритетним напрямом ідеологічної обробки. Проникнення держави у всі сфери її життя було життєво необхідним для радянської влади, адже саме молодь є найбільш активною соціальною групою, основою трудових та демографічних резервів держави. На сучасному етапі дослідження повсякденного життя міської молоді України відбувається переважно у контексті різних суспільних прошарків населення: робітників, інтелігенції тощо.

Першою працею, що хотілося б розглянути, стала колективна монографія під керівництвом С.В. Кульчицького «Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу» [1]. Ця робота, якій передувала низка наукових статей за даною тематикою, стала першою спробою узагальнення історії повсякдення українського